

Moğolistan Kültürel Mirası İçinde Türk Yazıtlarının Bugünü Ve Geleceği Çalıştayı

27-28 MAYIS 2022, İZMİR / TÜRKİYE

KÖL TİĞİN YAZITINDA İKİ OKUMA DÜZELTMESİ TEKLİFİ

Ayşegül SERTKAYA

Sayın Oturum Başkanı, değerli meslekdaşlarım

Ben İstanbul Üniversitesi'nde okudum ve hocalık yaptım. Üniversitemde Göktürk harfli metinleri hocaların hocası Ahmet Caferoğlu okuturmuş. Eşim Osman Fikri Sertkaya Göktürk metinlerini Caferoğlu'ndan okumuş. Caferoğlu hocamızın 1973 yılında emekli olması üzerine bu dersi hocamız Muharrem Ergin vermeye başlamış. Muharrem Ergin 1970 yılında yayımladığı *Orhun Abideleri* kitabındaki Köl Tigin ve Bilge Kağan metinlerini okuturken, asistanı Sertkaya da Tonyukuk yazıtını okutuyordu. Dolayısıyla ben 1975-1976 ders yılında Göktürk yazıtlarını iki hocadan, Ergin ve Sertkaya'dan okudum. Yıllar sonra önce Ergin, sonra da 2013 Ağustosunda Sertkaya'nın yaş haddinden emekli olmaları üzerine Caferoğlu - Ergin - Sertkaya zincirini İstanbul Üniversitesi'nde devam ettirdim.

Göktürkçe dersine hazırlanmak için önce Köl Tigin yazıtının Transliterationasyonunu ve transkripsiyonunu yaptım ve metni Türkiye Türkçesine çevirdim. Önceki nâşirlerden farklı bazı okuma ve anlamalarım oldu. Bunlardan ikisini burada sizlerle paylaşmak istiyorum.

Bunlardan ilk kelime Köl Tigin yazıtının Güney yüzünün birinci satırında nâşirler tarafından daha önce **birki** sonra da **biriki** okunan kelimedir. Ben bu kelimeyi ... **ul(a)yu in(i)y gün(ü)m ogl(a)n(ı)m (e)bir(e)ki og(u)ş(u)m bod(u)n(u)m** ... cümlesinde **(e)bir(e)ki / (i)bir(e)ki** şekillerinde okumuştum. Eşime sordum. "Okuduğun şekilleri Altay-Tuva-Hakas sözlüklerinde ara" dedi. Hakasça sözlükte **ibire** kelimesini buldum. Benim **ebire** okuyuşum karşısında eşim kelimenin böyle okunabileceğini kendisinin de düşündüğünü söyledi.

Ben en iyisi anlatmaya baştan başlayayım.

Yazıtların ilk nâşiri Wilhelm Radloff 1895’de Köl Tigin yazıtının Güney yüzünün ilk satırında kelimeyi **birki** okumuş, ancak bu okuyuşuna anlam vermediği gibi sözlüğüne de almamıştır.¹

Radloff’tan bir yıl sonra ikinci nâşir Vilhelm Thomsen de kelimeyi **bir(i)ki** okumuş ancak açık bir anlam vermemiştir.²

Hüseyin Namık Orkun da Vilhelm Thomsen gibi kelimeyi **bir(i)ki** okudu, sözlüğünde de kelimeyi **birik-** “birikmek, toplanmak” fiilinde gösterdi.³

Talat Tekin 1968’de *A Grammar of Orkhon Turkic* de ibareyi ... **ulayu ini-yägünüm oqlanım biriki oğuşum** ...okuduğu cümlede kelimeyi **biriki** okudu ve sözlüğünde de “and [ve]” şeklinde anlamlandırdı.⁴

Ancak Talat Tekin’in görüşü bu konuda net değildir. Sir Gerard Clauson’un 1972’de yayımladığı EDPT’nin tesirinde kalarak Doktora tezinin yayımından yirmi yıl sonra yayımladığı *Orhon Yazıtları*⁵ adlı eserinde şu açıklamayı yapmıştır.

“KT G 1, BK K 1: **bir(i)ki**. Tekin’de “and”, yani “ve” olarak açıklanan şu kelimeyi⁶ “birleşik, müttehid” anlamında bir sıfat saymak doğru olacaktır. Kelime **birki** de okunabilir. Eski **birik-** (< **bīr-i-k-*) “birleşmek, bir araya gelmek” fiilinden -i zarf-fiil eki ile türemiş olan bu kelime Türk dil ve lehçelerinde *bīrge* (Yak. *birge*) “birlikte, beraber” anlamında yaşamaktadır.’

Yine Talat Tekin *Orhon Türkçesi Grameri*,⁷ s. 219’da kelimeyi, tekrar 1895’te Radloff’un okuyuşu gibi, **birki** şeklinde okumuştur.

Muharrem Ergin 1970’te *Orhun Âbideleri* adlı eserinde **biriki** okuduğu kelimeye sözlüğünde “birikerek, katılarak, bütün, ve, arkasından, sonra” anlamlarını verdi.⁸

¹ Wilhelm Radloff, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*, (Erste Lieferung), St. Petersburg, 1895, s. 31. ... **ulıyu inıyıkünım, oqlanım, birki ugışım, budunum** ... “du meine Familie, meine Soldaten, meine Weisen, mein Volk, ... [sen benim ailem, benim askerim, benim bilgim, benim halkım, ...].

² Vilhelm Thomsen, *Inscriptions de L’Orkhon*, Helsingfors, s. 111-112; Vilhelm Thomsen, *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, Ankara, 2002, s. 161. ... **ul(a)yu in(i)y(i)gün(i)m oql(a)n(i)m bir(i)ki ug(i)ş(i)m** ... vous qui venez apres moi, mes cadets (?), mes princes, et tous ensemble membres de ma race, ainsi que toi mon peuple; ... [benden sonra gelen siz, küçük kardeşlerim (?) prenslerim, bütün soyum sopum ve sen halkım!].

³ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, I, İstanbul, 1936, s. 22-23. ... **ul(a)yu in(i)y(i)gün(i)m oql(a)n(i)m bir(i)ki ug(i)ş(i)m** ... [Benden sonra gelen küçük kardeş [ve] yeğenlerim (?), oğullarım, bütün soyum, milletim]; *Eski Türk Yazıtları*, IV, İstanbul, 1941, s. 29.

⁴ Talat Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington, 1968, s. 231 ve 315b.

⁵ Ankara, 1988, s. 63/5.

⁶ 1968, 231, 315.

⁷ Ankara, 2000.

⁸ Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri*, İstanbul, 1970, s. 92.

Sir Gerard Clauson 1972’de kelimeyi **biriki** okuyarak “united [birleşmiş]” anlamını vermiş⁹ ve kelimenin Türkçede sadece iki kez KT Güney 1. satır ile KT Doğu 27’de geçtiğini yazmıştır.

Hatice Şirin de *Köl Tigin Yazıtı. -Notlar-*, İstanbul, Aralık 2015 tarihli eserinde **biriki** okuduğu kelimeyi **biriki** (< **bir-i-k-i**) : **Birik-** eyleminden vokal gerundiumu kalıplaşması ile oluşmuş ad” olarak açıklamıştır.¹⁰

Son nâşir Ahmet Bican Ercilasun Ekim 2021’de İstanbul’da yayımlanan *Bengü İl Tuta Olurtaçı Sen. Köl Tigin-Bilge Kağan-Tunyukuk Anıtları* adlı eserinde kelimeyi **biriki** okuyarak (s. 64’te “birlik hâlindeki”, s. 84’te de “birlik olmuş”) şekillerinde anlamlandırmıştır. KT D 27’de **biriki bodunug ot sub kılmadım** [Öyle kazandım ki birlik olmuş milleti ateşle su haline getirmedim.]

Ben kelimeyi başta yazılmayan **e** sesi ile birlikte **ebire-ki** okuduğumu söylemiştim. Çünkü Bilge Kagan, çevresindeki kişilere, sağında, solunda, önünde ve arkasında bulunan kişilere hitap ediyordu. Kelimeyi Hakas Türkçesi’nde **ibire** olarak buldum¹¹ Hakas Türkçesi’ndeki **ibire** kelimesi “krugom, vokrug” [Ortam, muhit, çevre, yöre, etraf, daire] anlamına geliyordu.

Eski Türkçedeki **ebire** ~ **ibire** kelimesi **-b-** > **-v-** gelişmesi ile daha sonraki devrelerde **evire** ~ **ivire** olur. Kelime Türkiye Türkçesine geçerken vurgusuz orta hece ünlüsü düşer ve kelime **evre** şeklini alır. Bu yüzden kelime *Tarama Sözlüğü*’nde topaç çevirme anlatılırken **evre** şeklinde geçer.¹²

evre “çevre, etraf, muhit”. ... Bir müdevver tahta pâresinin ucunu sivriltüp mahruti şekil iderler veya ol sivriltilen ucına mahmuz gibi bir demir kakarlar ve **evresine** اورسنه ip sarıp hemvâre zemin üzere atarlar ve ol ipi sühuletle kendi tarafına çekerler ...

Ben, önceki nâşirlerin **birki** ve **bir(i)ki** şeklindeki okumalarının hayal kelime “Ghost Word” olduğu görüşün-deyim. Çünkü kelime bir daha Türkçenin hiçbir metninde geçmiyor. Ayrıca Şine Usu (Moyun Çor) yazıtında Doğu yüzünün 5. satırında **bir eki atlıg yablakın üçün**¹³ okunan ibareyi de **(e)bir(e)ki** 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰍𐰽 **atlıg yablakın üçün** “çevredeki süvari düşmanın için” şeklinde düzeltirsek kelimenin Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarından sonra Şine Usu (Moyun Çor) yazıtında da **(e)bireki** şeklini bir kez daha görmüş oluruz.

* * *

⁹ EDPT 364a.

¹⁰ Hatice Şirin, *Köl Tigin Yazıtı. -Notlar-*, Aralık 2015, s. 49.

¹¹ Nikolay A. Baskakov, A. İ. İnkijekova-Grekul, *Hakosko-Russkiy Slovar*, Moskova, 1953, s. 54b.

¹² *Tarama Sözlüğü*, III, E-İ, Ankara, 1967, s. 1574.

¹³ H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, I, İstanbul, 1936, s. 170 ve T. Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara, 2000, s. 229.

İlk naşirlerden beri yanlış okunduğuna inandığım bir başka kelime de KT yazıtının Güney yüzünün 3. satırındaki **Bunca bodun kop itdim. Ol amtı anyıg yok. Türk kagan Ötüken yış olursar, ilte bung yok** [Bunca milleti hep düzenledim. O şimdi kötü değil. Türk kağanı Ötüken'in ormanlı dağlarında oturursa, ülkede sıkıntı olmaz] cümlesindeki **ol amtı** kelimesidir.

Bu kelime EDPT 126b-127a'daki Eski Türkçe **ula-** "to repair, to join, together" anlamındaki fiilden **-m** eki ile yapılan **ula-m** (EDPT 146a) isminden gelmektedir. Kendisinden sonra gelen **-tı** eki şimdilerde enklitik denilen ve Eski Türkçede **am-tı** "şimdi", **edgü-ti** "güzelce", **katıg-dı** "iyice", **yaraklıg-dı** "silahlı olarak", **yeg-di** "daha iyi biçimde" kelimelerinde de geçen **-dı/-di, -tı/-ti** partikel ekidir. Bu partikel ekini **bu sabımın edgü-ti eşid katıg-dı tingla** "bu sözümü güzelce duy, iyice anla!" cümlesinde de geçmektedir.

Bana göre **bunca bodun kop itdim, ulamtı anyıg yok** cümlesi "Bunca milleti tamamiyla düzenledim. **Devam eden** kötülük/fenalık (veya sıkıntı) yok" şeklinde anlaşılabilir.

Ulamtı kelimesi TiEM 73'deki Kur'ân tercümesinin Âl-i İmrân sûresinin 75. âyetinde **ulamtı-lık** "devamlılık" şeklinde ve **kıl-** fiiliyle birlikte **ulamtı-lık kıl-** "devamlılık göstermek" şeklinde geçiyor.

*taķı kitāb iyelerindin kimerseyi bar, eger emîn tutsaη anı köp mālķa, ötegey anı seniη tapa. taķı anlardın kimerseyi bar, kim eger emîn tutsaη anı bir altun birle, ötemegey anı saηa, meger **ulamtı-lık kılsaη** anıη üze turukup.* "Ve ehl-i kitâbdan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana eksiksiz iade eder (öder), ve onlardan (ehl-i kitâbdan) öylesi vardır ki ona bir altın dinar emanet bıraksan, eğer ki devamlılık gösterip onun üzerine baskı yapmazsa, sana iade etmez (ödemez)".

Beni sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyor, hepinize saygı ve sevgiler sunuyorum.